

Välfärdens organisering i tid och rum

– En explorativ studie

Av LENA AGEVALL

In order to increase the awareness that the organisation of welfare includes questions about the partially overlapping values of ethics, democracy and law and order, it is essential to raise the problem of the organisational process. Roles, procedures, culture and place are related to one another and to the control of management and resources. It is this complicated process that leads to organisations' priorities and capabilities. This article focuses on the organisational variable of place. It is an explorative, theoretical study based upon a cross-scientific strategy to examine the productivity of analysing not just place, but time and place. Using time-geography concepts, different restrictions in time and space are analysed and exemplified – restrictions that are magnified in cases of physical disabilities, illness or ageing. The aim of the welfare work must be to reduce these increased restrictions and it is therefore essential to clarify how the organisation of time and place can reduce these increased restrictions, but also make them worse.

Det är alltid den enskilde individen som har ett etiskt ansvar för sina beslut och handlingar/underlåtenhet att handla och det är den enskilde individen som handlar etiskt eller oetiskt i sin yrkesutövning, men hon/han gör det inom ramen för den struktur som organisationen ger. Den övergripande tesen i denna

artikel är att organiseringsprocessen både kan främja och förhindra den etiska medvetandegraden hos organisationsmedlemmarna.

När vi studerar ett organisationsdiagram, får vi intrycket av att en organisation är ett neutralt instrument. Den komplexitet och motsägelsefullhet som

finns i organiseringsprocesser är inget som tydliggörs för oss. Frågor om etik väcks inte. För att öka förståelsen för och medvetenheten om att organisering av välfärd också rymmer frågor om de delvis överlappande värdena etik, demokrati och rättssäkerhet är det väsentligt att problematisera hur olika organiseringsvariabler utformas och hur de relateras till varandra och till förvaltningsstyrning och resurser. Det är summan av denna komplicerade process som leder fram till organisationens prioriteter och dess kapabilitet. De organiseringsvariabler som har betydelse vid all organisering är hur roller preciseras, vilka procedurer som etableras, vilken organisationskultur/subkulturer som råder, rummets betydelse i denna process samt hur dessa organiseringsvariabler genom struktureringen relateras till varandra och till förvaltningsstyrning och resurser (jämför Lundquist 1998).

I denna artikel är det organiseringsvariabeln rum som skall fokuseras. Hur kan vi studera rummet? Vilka teoretiska redskap behövs för att vi skall få en ökad förståelse av rummets betydelse i organiseringsprocessen? Kan det vara fruktbart att låna teoretiska begrepp/analyskategorier från tidsgeografien? Att överträda gränser kan alltid innebära risker, men det kan också öppna nya perspektiv som ger ökad förståelse för det fenomen som studeras.

Inspiration att pröva denna gränsöverskridande strategi kom vid studier av en artikel *What about People in Regional Science?* skriven av Torsten Hägerstrand (1991). Utan att göra anspråk på att behärska tidsgeografien som kunskapsområde vill jag i denna artikel

pröva om och hur analyskategorier från detta kunskapsområde kan vara fruktbara för att utöka vår förståelse för det vi brukar beteckna som organiseringsvariabeln rum. Som Gösta Carlestam skriver i bokens inledningskapitel om Hägerstrands texter:

...många har liksom jag blivit inspirerade av Hägerstrands tankar även om någon tolkning, eventuellt bygger på ett skapande missförstånd (Ibid. sid 15).

Syftet med denna artikel är att teoretiskt explorativt pröva fruktbarheten av en ämnesöverskridande strategi för analys och förståelse för organisering av rummet. De frågor jag ställer och som också får tjäna som struktur för framställningen är:

Vilka konsekvenser kan uppstå då tiden frikopplas från aktiviteterna?

Hur organiseras tillträde till rummet?

Hur sker organiseringen av rummet?

Hur sker organiseringen i rummet?

Det är således ingen empirisk studie, de empiriska exempel som presenteras skall endast illustrera de teoretiska begreppens relevans och fruktbarhet.¹

Artikeln titel *Välfärdens organisering i tid och rum* bör också kommenteras. Välfärd är ett vitt begrepp, det är vidare än begrepp som omsorg och omvårdnad, från vars verksamhetsområde

flertalet empiriska exempel är hämtade. Valet att ändå använda det vidare begreppet skall implicera att den här valda teoretiska utgångspunkten bör kunna användas på ett flertal områden, utöver dem som exemplifieras i denna artikel. Valet att exemplifiera från omsorgs/omvårdnadsområdet beror på att här är *relationen* mellan den som ger omvårdnad/omsorg och den som tar emot den en grund, som i sig rymmer problem med asymmetri och makt. Det är inom dessa områden vi finner de situationer som ur etisk synpunkt är mest problematiska

Den andra delen i titeln "tid och rum" skall illustrera den första lärdomen från tidsgeografien, nämligen att det är otillräckligt att studera rummet. Vi måste, för att få en utökad förståelse för organiseringens betydelse, fokusera både tid och rum.²

Tid och rum

Allt som sker, sker i tid och rum – det är tidsgeografins axiom, skriver Asplund (1983) och menar att både det som sker i rummet = (kräver utrymme) och det som sker i tiden = (tar tid) måste accentueras. Tidsgeografien är en "situationsvetenskap" som söker efter tids- och rumsliga restriktioner i en given situation. Den är också nära kopplad till rutineringen av det dagliga livet (Hägerstrand 1991:148, Giddens 1993:111, Asplund 1983:189) och den ger oss en förståelse för det Hägerstrand (1991) kallar time-space eller tidsrummet (jämför Asplund 1983).

Det tidsrum vi lever i är avgränsat av väggar vi inte kan överträda. Inom detta tidsrum gör vi vår levnadsbana från födelse till död. Liksom vi kan tala om levnadsbana, kan vi tala om dygnsbana, veckobana, etc. och här blir appliceringen till organisering av (tids)rummet väsentlig vad gäller välfärdsarbete.

Det är också väsentligt att (om än översiktligt) problematisera tidsbegreppet – den abstrakta klocktiden – som blivit så taget för given i vårt sätt att leva. Den är en *tom* tid, som inte säger något eller mäter något där ute. "Klocktiden är innebördslös" (Asplund 1983:100). Den är frikopplad från människan, hennes aktiviteter, rytm, upplevelser av tid etc.

Hägerstrand förser oss med tre olika analyskategorier vad gäller restriktioner (constraints) i tidsrummet: kapacitetsrestriktioner, kopplingsrestriktioner och auktoritetsrestriktioner. Dessa tre typer av restriktioner samverkar med varandra på flera sätt, direkt och tydligt eller mer indirekt och mindre tydligt (Hägerstrand 1970:4.31, Hägerstrand 1991:150f).

Kopplingsrestriktioner definieras som var, när och hur länge individen måste samordna sig med andra individer, redskap och material för att producera, konsumera etc.³ (Ibid. sid 149).

*Auktoritetsrestriktioner*⁴ definieras som en "control area" eller "domän" "to refer to a time-space entity within which things and events are under control of a given individual or a given group" (Ibid. sid 150). Individer inom en domän strävar efter att ha kontroll över den.

In time-space, domains appear as cylinders, the insides of which are either not accessible at all or are accessible only upon invitation or after some kind of payment, ceremony, or fight... (Hägerstrand 1991:150).

Det betyder att tillträdet till en domän inte utan vidare är fritt för en utomstående, det är reglerat. Domänen, menar Hägerstrand, "fyller i alla skalor en rad likartade uppgifter. Den utgör en slags behållare för skydd av tillgångar, naturgivna och fabricerade, den ger en ram för ordnandet av verksamhet och den håller nere befolkningstätheten". Domänerna bildar hierarkier (Hägerstrand 1970:4:26):

Those who have access to power in a superior domain frequently use this to restrict the set of possible actions which are permitted inside subordinate domains. Sometimes they can also oblige the subordinate domains to remove constraints or to arrange for certain activities against their will (Hägerstrand 1991:150).

Handlingsfriheten kan till exempel begränsas genom instruktioner och rutiner och genom fixa tidsangivelser (Hägerstrand 1970:4:26), det vill säga genom de procedurer som utformas vid organiseringen av en verksamhet.

Kapabilitetsrestriktioner är sådana som direkt orsakas av vår *biologiska konstruktion* och/eller av vilka redskap vi kan använda. Vi måste till exempel sova ett visst antal timmar och att sova liksom att äta erfordrar att det sker med vissa tidsintervall. Denna tid bestämmer i sin tur vilket utrymme som finns kvar för andra aktiviteter. Andra kapabilitetsrestriktioner är *distansrelaterade* och kan,

som jag tolkar Hägerstrand (1991:146ff), innebära att individen kan ses som omgiven av "ringar" ('concentric' tubes or rings of accessibility) med olika tillgänglighetsradier som är beroende av hans/hennes möjlighet att förflytta sig, möjlighet att kommunicera samt under vilka villkor han/hon är bunden till en viss plats. Det uppstår då "räckviddströsklar, vilkas radie beror på hur fixerad individen är vid en viss plats" (Hägerstrand 1979:4:18).

Den innersta ringen består av det avstånd som personen från en viss plats kan nå med sina armar.

Den andra ringen utgör det område inom vilket det är möjligt att kommunicera med hjälp av syn, hörsel och röst.⁵

Den tredje ringen utgår från boplatserna eller hemmet. Vi kan anta att varje individ behöver en viss tids sömn och en viss tid för angelägenheter som skall skötas i hemmet. När individen lämnar detta hem finns det en gränslinje för hur långt hon kan ge sig iväg (för att arbeta, handla, träffa andra människor etc.) om hon måste återvända innan en deadline. På så sätt lever vi vårt dagliga liv på en "ö". Storleken på denna vår "ö" beror på vilka transportmöjligheter individen har. Det är stor skillnad mellan att gå, åka bil och att flyga. Utifrån tidsgeografisk synpunkt får den "ö" en individ har möjlighet att nå från sin bas formen av ett *prisma*. Prisma utgör inte endast en geografisk yttre gräns - den har väggar åt alla håll i tidsrummet. Individen kan inte gå utöver de gränser som prisma ger.

Tidsrummet kan avbildas i ett tvådimensionellt diagram, där y-axeln betecknar tiden och x-axeln rummet. In-

dividens rörelse i tidsrummet åskådliggörs med en oavbruten bana (trajectoria) med utbuktningar på x-variabeln för de olika stationer individen befinner sig inom. Detta tidsrum kan komma att se olika ut från dag till dag beroende på var individen befinner sig (= station)⁶ och hur länge han/hon stannar där. Det är sällan det potentiellt möjliga prisma, det vill säga räckvidden i tidsrummet, kan utnyttjas till fullo:

Depending on where the stops are located and how long they last, the walls of the prism might change from day to day. However, it is impossible for the individual to appear outside the walls. Every stay at some station means that the remaining prism is shrinking in a certain proportion to the length of the stay...Wherever the location and duration of stops inside the daily prism, the path of the individual will always form an unbroken line inside the prism without backward loops (Hägerstrand 1991:147f).

De typer av begränsningar som här presenterats, förstoras i olika grad för funktionshindrade, äldre och sjuka. Kopplingsrestriktioner förstoras till exempel då en människa är bunden till rullstol och/eller till en annan person för att kunna röra sig i (tids)rummet. Utökade distansrelaterade kapabilitetsrestriktioner föreligger till exempel då den enskilde inte kan röra sina armar (den innersta cirkeln), inte kan kommunicera (den mellersta cirkeln). Ökade restriktioner inom den tredje cirkeln kan illustreras med att det är skillnad att köra rullstol och att gå, cykla eller köra bil. De utökade distansrelaterade restriktionerna innebär oftast samtidigt utökade

kopplingsrestriktioner (beroende av hjälpmedel och/eller av en annan person) och auktoritetsrestriktioner. Begreppet *auktoritetsrestriktion* vidgas i denna artikel till att vara ett brett och öppet maktbegrepp. Hägerstrand utgår från domänens insida och diskuterar hur individen kan skydda sin domän. Det är en väsentlig aspekt till exempel då en sjuk, äldre eller funktionshindrad person inte kan skydda sin domän från intrång då omvårdnad och omsorg ges i dennes hem. Samtidigt innebär det att personalen måste förstå och kunna hantera den etiska problematik som föreligger vid deras "tillträde till" och arbete i omsorgstagarens hem. Denna utgångspunkt att alla inte utan vidare har tillträde till en domän är också väsentlig, då den funktionshindrade måste söka hjälp/bistånd för att få tillträde till de flesta domäner. Det kan röra sig om allt från höga trösklar som gör det svårt att komma in i en byggnad till ansökan om serviceboende och färdtjänst. För att analysera denna grupps villkor är det emellertid nödvändigt att tillföra även andra aspekter av makt inom ramen för auktoritetsrestriktionen. Auktoritetsrestriktionen kan då peka på en mängd olika dimensioner av fenomenet makt. Hägerstrands auktoritetsrestriktion kritiserar av Giddens (1993) som menar att det som maktbegrepp är outvecklat:

...time-geography involves only a weakly developed theory of power. Hägerstrand does talk of 'authority constraints', which he links to capability and coupling constraints. But these are both vaguely formulated and invoke a zero-sum conception of power as a source of limitation upon action (Giddens 1993:117).

Det kan dock vara fruktbart att inte à priori göra någon strikt begreppsdefinition, utan vara öppen för att tematisera olika erfarenheter av makt (jämför Hultqvist och Petersson 1995:21f):

Makt är ingenting i sig, utan 'något' som utvecklas i relationen mellan människor i deras verksamhet, och somoundgängligen, på grund av inneboende inskränkningar, (bristen på tid, pengar, föda m.m.) begränsar och möjliggör mänskligt handlande (Ibid. sid 22).

Om vi utgår ifrån att de sociala relationerna utgör ramen för den mänskliga praktiken och att denna praktik är beroende av villkor och möjligheten att förändra dessa villkor, kan maktutövning finnas inbyggd som en generell aspekt i en praktik. Makt kan utövas genom att möjlighetsvillkoren påverkas (jämför Hultqvist och Petersson 1995:22). För att studera fenomenet makt vad gäller organiseringen av (tids)rummet, som kan tyckas vara så neutralt, torde det vara fruktbart att utgå från en mer öppen, sökande och tematiserande ansats.

Vi skall se på ett exempel som belyser att restriktionsdimensionerna kan vara fruktbara för analys av (tids)rummet när det gäller organisering av välfärdsarbete. Ett grundläggande syfte för allt välfärdsarbete borde ju vara att minska de olika formerna av restriktioner som förvärrats på grund av ålder, sjukdom eller funktionshinder. Citat nedan gäller en man som är totalförslamad. Han kan bara röra huvudet, dessutom har han nu blivit i behov av respirator för att kunna andas:

Fram till i höstas klarade han, med personalens och rullstolens hjälp, att vara utomhus varje dag. Men sedan i höstas behöver han en rullstol som bär både honom och utrustningen...har väntat sedan i höstas på sin nya rullstol. Men än har den inte kommit.

- Det känns som att jag inte orkar bråka eller vänta längre. Det känns bara som om att jag vill skita i allt.

Sedan han förlorade möjligheten att komma ut har han också förlorat möjligheten att delta i släktkalas och annat socialt. Något han kunde göra tidigare.

- Det känns som om min rullstol dras i långbänk. Något riktigt besked eller beslut har jag inte fått. De bara drar på det. Och min värld har blivit så mycket mindre, den består mest bara av tv:n (Smålandsposten 2001-07-11).

Mannens funktionshinder förstorar distansrestriktionerna, han kan inte röra sina armar, han kan inte gå. Kopplingsrestriktionerna blir förstorade på grund av att han är bunden till rullstolen och till personalen för att kunna förflytta sig i tidsrummet. Vi ser hur han blir låst till sin lägenhet, det vill säga till en *station*. Hans trajectoria får inga utbuktningar i tidsrummet, volymen av hans tidsrum förminskas. Räckviddströsklarnas radie påverkas här i negativ riktning. Exemplet belyser också den enskildes beroendeförhållande i relation till den beslutande/implementerande auktoriteten, det vill säga en aspekt av auktoritetsrestriktionen.

Vi skall inleda med ett exempel som gäller planering av (tids)rummet. Det gäller planeringsdiskussioner kring utformningen av ett äldreboende:

Förslaget från arbetsgruppen när det gällde gruppboendet för Alzheimerpatienter utgick från att varje individ skulle ha en liten lägenhet på ungefär 35 till 40 kvadratmeter. En lägenhet i den storleken uppfattades som över-skådlig och kunna underlätta orienteringen i rummet för den boende; på denna yta bedöms det någorlunda enkelt för den enskilde att finna ett antal kända och förtrogna fästpunkter när minnesfunktionerna är störda. Dessutom antog arbetsgruppen att en bostad i denna storlek inte skulle bli så kostsam för den enskilde. Åtta sådana lägenheter föreslogs och de skulle ligga samlade omkring en gemensam samlingspunkt, också detta för att underlätta de boendes orientering. I deras förslag ingick även att bygga arton servicelägenheter som skulle kunna ha anslutning till gruppboendet. Alla lägenheter skulle kunna nås av den tjänstgörande personalen utan att de skulle behöva gå utomhus för att nå olika lägenheter. Detta förslag förankrades i kommundelsnämnden och blev dess förslag. Så långt den lokala processen (Hjort Aronsson 1999:196).

Vi ser i ovanstående exempel att diskussionen gäller att minska de restriktioner som minnesstörningarna ger genom att planera så att den enskildes möjlighet till överblick av och orientering i rummet skulle underlättas. Vad som inte särskilt nämns, men som ändå framgår av beskrivningen är att radien skulle påverkas så att möjligheter till kommunikation med andra kan utökas genom att den gemensamma samlingspunkten skulle förläggas i en mittpunkt omgiven av lägenheterna. Det måste också innebära mindre gångsträckor för personalen och möjliggöra en närhet mellan personalen och de äldre. Om vi förstorar upp (tids)rummet kan vi säga att personal och boende i större utsträckning skulle kunna uppehålla sig i samma

station.

Nu blev det inte denna föreslagna lösning för äldreboendet. Två olika synsätt kom att konfronteras med varandra och som visade sig svåra att förena. "De av omsorg föreslagna lösningarna fick underordnas de teknisk-ekonomiska krav som byggherren och dennes arkitekt argumenterade för" (Hjort Aronsson 1999:197):

Resultatet blev att ett gruppboende med sju bostäder i varierande storlek mellan fyrtio och femtiotvå kvadratmeter byggdes i en korridorformation, alltså inte den cirkelform de hade föreslagit. De arton servicelägenheterna kunde nås av vårdpersonalen genom att de via gruppboendet kunde komma över i en annan trappuppgång och därigenom slippa gå utomhus för att nå de boende. Denna möjlighet hade däremot inte de boende pensionärerna, som måste förflytta sig till en samlingslokal via hiss och gård (Ibid. sid 197).

Som vi ser innebär denna organisering av rummet att (tids)rummet blir annorlunda för alla berörda. De distansrelaterade kapabilitetsrestriktionerna för de äldre och även för personalen utökas istället för att reduceras. Genom korridorformationen förlängdes avståndet till den gemensamma träffpunkten för de demenssjuka. För de boende i servicelägenheterna förstörades hindren ytterligare genom att de måste använda hiss och gård för att nå samlingslokalen.

I syfte att studera rummet i organiseringsprocessen är det väsentligt att fokusera just restriktionerna i tidsrummet, inte minst för att kunna öka förståelsen för hur dessa påverkar såväl personalens som omsorgs/omvård-

nadsmottagarens tidsrum. Ett tydliggörande av restriktioner är en förutsättning för att uppnå en förståelse för och en medvetenhet om organiseringsprocessens komplexitet. I följande analys kommer därför flertalet av de empiriska exempel som används att vara negativa, det vill säga de utgör illustrationer av hur organiseringen kan öka istället för att minska restriktionerna i den enskilde medborgarens (tids)rum. Det gäller att söka tids- och rumsliga restriktioner i en given situation. För att kunna analysera (tids)rummets etiska implikationer behöver vi också två helt skilda dimensioner av begreppet tid, den abstrakta kontextberoende klocktiden och den upplevda kontextberoende tiden.

Vilka konsekvenser kan uppstå då tiden frikopplas från aktiviteterna?

Asplund (1983) analyserar allmogetiden som undanträngdes av den abstrakta klocktiden under 1800-talet och som blev allenarådande efter andra världskriget. I det gamla bondesamhället gav man inte akt på tidens abstrakta gång utan snarare på sin praxis, var uppgift hade sin tid. Tiden var inte fränkopplad från aktiviteterna. Allmogetiden relaterar Asplund till kollektivet. Klocktiden är individuell – den är en konvention för samordning och sociala kontrakt och den är tömd på sitt innehåll. Den är kontextfri.

Även om det är klocktidens linjära

tid som styr individernas rörelse i tidsrummet finns det en annan tid – den upplevda tiden. Den tiden kan gå snabbt – för snabbt, den kan gå långsamt och den kan upplevas stå helt stilla. Den upplevda tiden kan vara meningsfull och fylld av kvalitet och den kan vara tömd på mening och utan kvalitet.⁷ Utan att göra någon djupdykning i all den litteratur som här finns, väljs två kontextberoende dimensioner av upplevd tid: *tidens hastighet* och *tidens kvalitativa innehåll*. Båda dimensionerna kan relateras till och kontrasteras mot den abstrakta klocktiden som är en kontextfri och kvantitativ, tom tid som flyter på i sekunder, minuter, timmar, veckor, månader, år.

Den abstrakta klocktiden prissätts och den har blivit allt dyrare under de senaste tjugo åren, inte minst genom ekonomismens⁸ framfart inom offentlig förvaltning. Ekonomismens idéer bygger på att offentlig verksamhet skall efterlikna företaget. Två begrepp som fångar upp idéerna är *New Public Management* och *Managerialism* som bland annat går ut på att disciplinera personalen i enlighet med ett produktivetsideal, att managers har en viktig roll för att planera, leda och mäta denna produktivetsutveckling och att dessa managers därför måste ha ett stort handlingsutrymme samt att de flesta problem kan lösas genom omorganisationer. Det innebär att all duplicering inom organisationerna försvinner och att de hamnar på en sorts överlevnadsnivå (jämför Lundquist 1998, Pollitt 1993).

”Engelskans ungefärliga motsvarighet till ’hinna’ heter *manage*. Att ’hålla’. Den engelska termen manage-

ment betyder företags- och arbetsledning. "Uttrycket är genomdränkt av tid (att 'manage' är att hinna och få tid över), samtidigt som det hemlighåller detta förhållande" (Asplund 1983:115f). För att få en utökad förståelse för och en uppmärksamhet på etiska implikationer av organiseringen måste vi problematisera den abstrakta klocktiden och dess relation till rationaliseringar. Vi kan låna ett exempel från Lundmark (1993):

Man kan inte öka avkastningen på använd tid särskilt mycket när man spelar stråkkvartett. Det går definitivt inte att rationalisera bort tio procent av arbetsstyrkan per år. Och att spela stycket snabbare och snabbare skulle leda till att efterfrågan minskar. Det är alltså ingen bra affär att lära sig spela en Mozart-kvartett i blixtempo för att hinna ge lyssnarna två eller flera under den halvtimme som det tidigare tog att spela en enda.

Kvartettspel är bara en av de många verksamheter som inte kan rationaliseras. Och om man ser till priset per tidsenhet så framstår de som allt mer kostbara. För dem som enbart tänker i absolut, ständigt rationaliserbar arbetstid framstår de som en allt dyrare lyxvara (Lundmark 1993:111).

Då rationaliseringsbara verksamheter jämförs med stråkkvartetten blir den dyrbar då produktiviteten här inte kan ökas utan att konserten blir något kvalitativt annorlunda. Om man endast ser till tidsanvändningen utifrån en absolut abstrakt klocktid, kan man säga att konserten utgör en kostnad som inte klarar marknadens villkor (Ibid. sid 112). Detta förhållande gäller också verksamheter inom den så kallade mjuka sektorn. Att mata en annan människa – det kan vara

ett barn, en funktionshindrad, en sjuk eller gammal person som inte kan äta själv, är en relationell och unik uppgift. Det är en uppgift som har sin egen sorts tid. Den går inte att rationalisera, det går inte att mata dubbelt så snabbt för att hinna med att mata fler på samma tid. Det går inte att rationalisera en sådan uppgift utan att kränka den individ som behöver hjälpen. Här måste arbetsuppgiften få styra tiden istället för tvärtom.⁹ Här finns en etisk dimension som bör uppmärksammas:

Det finns inte personal som kan hjälpa [henne] under den långa tid det tar att mata henne. Det strider mot min etiska uppfattning att det inte är samma person som hjälper [henne] under hela måltiden (svensk undersköterska).

I Socialtjänstlagen föreskrivs att verksamheten skall bygga på respekt för människors självbestämmande och integritet (Socialtjänstlagen § 1). Om vi utgår från den språkliga betydelsen av "respekt" betyder termen bland annat aktning, vördnad, hänsyn och "integritet" betyder okränkbarhet (Stora ordboken 1983). Citatet ovan visar att aktning, vördnad och hänsyn inte låter sig kombineras med en ständig produktivitetsoökning och att individen kränks då inte samma personal kan hjälpa henne under hela måltiden.

Den Taylor-tid som genom tidsstudiemetodiken infördes i industrin och som också infördes, fortfarande finns och i flera fall återinförs inom vissa vård- och omsorgsverksamheter innebär en frikoppling mellan arbetsuppgifter och tid. En sådan frikoppling kan inte göras

varken för stråkkvartetten eller för människovårdande verksamheter utan att det som sker blir något kvalitativt annorlunda.

Citatet ovan om stråkkvartetten belyser vårt nutida samhällsproblem, som förstärks av ekonomismens intåg, där vi styrs av den abstrakta klocktiden och där tid blir pengar i en ständig strävan efter ökad produktivitet. De verksamheter som inte kan rationaliseras framstår som allt dyrare. Den slutsats som ekonomismens företrädare då drar är dock inte att omsorgsverksamheter inte kan jämföras med verksamheten i fabriken, det vill säga att man inte kan jämföra rationaliseringsbara verksamheter med icke rationaliseringsbara. Den slutsats som de oftast drar är att produktiviteten ytterligare måste öka med hjälp av större rationaliseringar. Paradoxen blir att verksamhetens mål och medel förväxlas.

Rationaliseringar för ökad produktivitet får inom offentligt finansierad välfärdsverksamhet även en annan paradox – kostnaderna ökar ju mer produktiviteten ökar. "Vi är offer för vår egen framgång" säger en läkare vid Växjö lasarett (ur Höglund 2000:201). Den medicinska utvecklingen, dess förbättrade teknologi leder till kortare vårdtider, kostnaderna stiger – nya neddragningar. "Det har varit en hög produktivitet och det kan säkert förklara en del av det ekonomiska underskottet på sjukhuset" säger en klinikchef (Smålandsposten 2002-01-21). Att prestera mer ger inte nödvändigtvis någon ökad belöning till den offentliga organisationen – där uppkommer en form av nollsummespel. De förutsättningar som

finns för ett företag att genom ekonomisk incitamentsstyrning prestera mer, sälja och växa – finns inte här (Lash och Urry 1994:208ff, jämför Pollitt 1993). Sådana styrinstrument ger paradoxer då de överförs till offentlig verksamhet. Medvetenheten om detta kan speglas av nedanstående citat:

...Om en resultatenhet anställer mer personal eller investerar i ny utrustning kan detta generera ökade intäkter i form av ett prestationsrelaterat kommunalt bidrag och innebära en vinst för enheten, men kommunens kostnader ökar. Även om en resultatenhet med oförändrade resurser lyckas att öka antalet prestationer kommer, som en konsekvens av bonussystemet, kommunens kostnader att öka. Visserligen får då medborgarna en större mängd utförda prestationer och kortare köer, men kanske till priset av en höjd kommunalskatt. För att förhindra detta kan kommunen därför tvingas att införa ett tak på hur många prestationer en enhet får utföra eller att centralisera beslut om nyanställningar och nyinvesteringar.

För att resultatenheterna med ekonomiska incitament skall leda till lägre kostnader för kommunen som helhet krävs att det kommunala bidraget per prestation, som ges till resultatenheterna, sänks i takt med att produktiviteten förbättras (SOU 1991:104:85 ur Gustafsson 1994:137).

Modellen, menar Gustafsson, utgör en form av negativt ackordslönesystem. "ju mer personalen anstränger sig, desto mindre betalt får man 'per prestation'" (Ibid. sid 137). Produktivitetsspiralen blir självförstärkande. "Utvecklingen fortsätter att gå mot ett minskande antal sängplatser på många kliniker, vilket måste kompenseras med kortare behandlingstider genom effektivare behandlings-

metoder" (Höglund 2000:236). Besparing av rummet kräver besparing i tid. Personalen hinner inte med – stressen är stor, sjukskrivningarna ökar (och därmed kostnaderna). Jäkt, brådska, tidspress, att inte hinna, är vanliga uttryck för välfärdsarbetares beskrivning av sitt arbete och sin upplevda arbetstid.

Fabriken, menar Asplund, var en inrättning för en effektiv tidsanvändning och arbetarnas motstrategi blev tidsfusk. Tidsfusk förutsätter att tiden ses som en valuta precis som mynt är en förutsättning för falskmynteri (Asplund 1983:115f). Vi kan ju reflektera över vad som händer inom den mjuka sektorn när negativa ackordsystem införs. Det torde dock vara mycket svårare, åtminstone för den frontpersonal som direkt möter medborgarna, att sätta in motstrategier eftersom dessa strategier inte drabbar arbetsgivaren. De drabbar istället tredje person – de sjuka och de gamla. Sammanfattningsvis kan vi konstatera att vi måste medvetandegöra de etiska problem som följer av att arbetsuppgifter frikopplas från tiden, det vill säga att vissa uppgifter faktiskt måste få ha sin egen tid – den är kontextberoende. Om den abstrakta kontextfria klocktiden blir det enda måttet döljs detta förhållande och det påverkar såväl omsorgsgivares som omsorgstagares tidsrum på ett negativt sätt.

Tillträde till rummet?

Distinktionen – "att ha tillträde till" respektive "saknar tillträde till" olika rum utgör en form av auktoritetsrestriktion.

Har till exempel alla äldre samhällsmedlemmar lika tillträde till rummet?

Som en normativ utgångspunkt kan vi använda oss av Blomqvists och Rothsteins (2000) argumentation för politisk jämlikhet. De menar att en grundnorm i demokratin är politisk jämlikhet både på inputsidan och outputsidan av det politiska systemet. Det innebär att ett beslut och/eller dess implementering inte får leda till ett brott mot denna norm.

Inom äldreomsorgen kan vi se hur många äldre inte längre har tillträde till rummet och/eller service i rummet. Under 1990-talet har det skett "en kraftig omfördelning av resurserna i riktning mot de mest hjälpbehövande" (Socialstyrelsen 2000:4:27, jämför Trydegård 2000:74). För andra äldre med mindre hjälpbehov sker en tudelning, där de med mindre ekonomiska resurser får hjälp av sina anhöriga, medan de med större ekonomiska resurser erhåller service från marknaden (Trydegård 2000:74). Det händer också att äldre med mindre hjälpbehov direkt uppmanas att köpa servicen av privata firmor, det vil säga de hänvisas till ett annat rum och de som inte har råd uppmanas till att ansöka om socialbidrag för kostnaderna (Eliasson-Lappalainen och Szebehely 1998:132). Frågan är om detta inte innebär att en ekonomisk behovsprövning införs bakvägen, det vill säga organiseringen av tillträdet till rummet har resulterat i förändrade prioriteter.

Även om den äldre beviljats tillträde till rummet, är det dock inte säkert att det finns något rum tillgängligt. En enhetschef inom Socialstyrelsen menar att:

[det] är djupt otillfredsställande att så många väntar på en plats, särskilt med tanke på att de nästan alltid har ett omfattande vårdbehov...

Hon menar att det har uppstått en Moment 22-situation. Den som blivit beviljad plats på ett äldreboende har enligt socialtjänstlagen rätt att få den omgående, med JO:s mått inom tre månader. Men de som beviljats en plats kan inte överklaga om de inte får sin plats, eftersom de fått bifall (Kommunaktuellt 2001-02-15).

För den enskilde äldre försvinner den förutsägbarhet som är så väsentlig i ett rättssamhälle. Det blir inte längre självklart att ett beslut om beviljat särskilt boende i verkligheten erbjuds dem, det vill säga att beslutet implementeras. Det är ett uppenbart brott mot demokrati-värdena inom vårt offentliga etos¹⁰ och bryter mot principen om politisk jämlikhet på outputsidan i det politiska systemet. Det finns många kommuner som försöker lösa detta problem genom att avslå ansökan för att den äldre ska ha möjligheten till en rättslig prövning (Kommunaktuellt 2001-02-15). I dessa fall avslås då en ansökan på grund av bristande resurser, trots att behovet finns hos den enskilde, vilket inte är i överensstämmelse med lagstiftningen och därmed också ett brott mot demokrati-värdena och mot principen om politisk jämlikhet. Det bryter bland annat mot regeringsformens krav på saklighet i handläggningen. Organiseringen resulterar i en bristande kapabilitet vad gäller upprätthållandet av rättssäkerheten och av de etiska normer som föreskrivs i regeringsformen.

Ett annat liknande fenomen är då den äldre med behov av stödinsatser

önskar flytta till en annan kommun. En medlem i Sveriges pensionärers intresseparti skriver i Kommunaktuellt 2001-03-01b:¹¹

...Myndigheterna i inflyttningsskommunen beviljar den sökande behövliga insatser - men utan någon tidsangivelse. Tiden går, den vårdbehövande får inget besked om den sökta insatsen och kan inte flytta - men kan heller inte klaga; personen har ju beviljats plats.

I tidsgeografins begrepp tvingas den enskilde kvar på en *station* på obegränsad tid, vilket givetvis påverkar den enskildes livsbana. I den ovan beskrivna praktiken finns en maktdimension inbyggd. Det är en dimension av makt som är mer diffus och där de vanliga statsvetenskapliga maktbegreppen i form av maktens första, andra och tredje ansikte inte räcker till för att fånga fenomenet. Inte ens maktens första ansikte, (det vill säga att någon påverkas att göra något som de annars inte skulle gjort eller att de påverkas att avstå från att göra något som de annars skulle gjort) fångar maktdimensionen eftersom det inte är ett aktivt ställningstagande hos den enskilde att avstå från/vänta med att flytta. Makten är här inbyggd i den praktik som påverkar möjlighetsvillkoren. Det är en auktoritetsrestriktion, en makt som är mer osynlig för den enskilde medborgaren.

Den äldres möjlighet att överklaga "tillträde till rummet" kan också beskärmas genom att andra insatser erbjuds i stället. Då vissa kommuner "satsar" på hemsjukvård avslås de äldres ansökan om särskilt boende. Vid en sådan ansökan hänvisas till att behoven kan tillgodoses genom insatser från hemtjänsten.

Socialtjänstlagen följs ju och den äldre har små möjligheter att få rätt vid ett överklagande. "Antingen får vi inte flytta dit vi vill eller så blir vi tvingade att flytta. Vilket som är det mest upprörande är väl en smaksak" skriver en socialchef i Kommunaktuellt (2001-03-01a).¹² Sammanfattningsvis kan vi se att organiseringen av "tillträde till rummet" utgör en auktoritetsrestriktion som har flera sinsemellan överlappande dimensioner vad gäller etik, rättssäkerhet och politisk jämlikhet.

Organiseringen av rummet

Lars-Eric Jönsson (1998) beskriver, i sin analys av utvecklingen av svensk sinnessjukvård, hur patienter fick flytta mellan olika avdelningar och mellan olika rum inom den enskilda avdelningen. Rumsliga förflyttningar antecknades särskilt i journalerna som en ytterligare kommentar om patientens tillstånd. Rummen var subjektneutrala, sängarna var upptagna, men människorna i dem skiftade (Jönsson 1998:140):

När patienten bedömdes som alltför orolig isolerades hon för att tas ut på gemensamt rum när tillståndet bedömdes som bättre. Här pendlade alltså patienten mellan salen och isoleringsrummet (Jönsson 1998:95).

När tillfrisknande inte längre bedömdes som möjligt fick förflyttningen en annan innebörd:

Det var en kort resa. Endast ett par

hundra meter. Betydelsen av den var emellertid mer långtgående. Asylen, till vilken man kom genom att korsa Höje å, var, till skillnad från hospitalet, avsedd för patienter som inte längre ansågs botbara. Om behandlingsinsatserna var begränsade på hospitalet var de sällsynta på asylen. Här inskränktes sjukvården till omhändertagande (Jönsson 1998:102).

Så länge patienten sågs som botbar kan tiden beskrivas som linjär och med ett tydligt mål. Tiden pekade då ut från sjukhuset ut från det psykiatriska rummet. När hopp om ett tillfrisknande försvann förändrades tiden till att anta en mer cyklisk tid, skriver Jönsson. Denna tid pekade inte ut från sjukhuset, inte bort från det psykiatriska rummet, utan snarare inåt mot cellen (Ibid. sid 139). Det betyder att individen stannar på en *station* och att hans/hennes livsbana får ett annat prismatiskt mönster. Tidsrummets lodräta axel blir rak utan några utbuktningar i rummet.¹³ Citaten belyser också hur förflyttningen mellan olika rum kunde ha dels ett behandlande inslag dels ett sorterande, kategoriserande inslag. För det sistnämnda sorterande, kategoriserande inslaget fanns en koppling till en lägre grad av insatser och resurser. Kategoriseringen resulterade i en viss insatsteknologi i ett visst rum.

En typ av ekonomisk incitamentsstyrning som bygger på en kategorisering och som berör både landsting och kommuner kan exemplifieras genom begreppet "medicinskt färdigbehandlad". Då patienten är medicinskt färdigbehandlad övergår kostnadsansvaret från landstinget/sjukhuset till kommunen. Incitamentet för landstinget/sjuk-

huset blir att så snart som möjligt förklara patienten medicinskt färdigbehandlad, för om patienten då ligger kvar på sjukhuset är det kommunen som skall stå för kostnaderna. För kommunen gäller det att, för att hålla nere sina kostnader, snarast ta över omsorgen av den enskilde.

Vad som bör uppmärksammas, och som Socialstyrelsen vid upprepade tillfällen påpekat, är de brister som föreligger vad gäller de medicinska insatserna för de äldre framförallt inom det särskilda boendet. Även om det finns vissa tecken på att läkarmedverkan i boendena blivit något mer frekvent (variationer föreligger mellan olika kommuner) menar Socialstyrelsen att det inte går att bortse "från att förändringar i bedömningar av detta slag mer kan förklaras av värdeförskjutningar än i verkliga förändringar" (Socialstyrelsen 2000:4:91), det vill säga det kan ske en förändring av preferenserna längs styrningskedjan. Socialstyrelsens farhågor om värdeförskjutningar i form av ett förändrat synsätt vad gäller de äldres behov av sjukvård kan speglas genom ett kritiskt uttalande av en socialchef i Kommunaktuellt (2001-03-01a). Citatet illustrerar hur rum kan relateras till insatser/resurser:

...i syfte att ytterligare effektivisera sin verksamhet, inrättas olika former av särskilt boende med varierat utbud av insatser. De sista åren i livet kan då få ägnas åt att flytta: från det egna boendet till servicehuset, från servicehuset till gruppboendet och sedan - när man blivit riktigt gammal och sjuk och inte längre uppfattas ha någon glädje av gruppboendet - flyttas man till sjukhemmet för att få dö... (Kommunaktuellt 2001-03-01a).

Uttalandet ovan stöds av Socialstyrelsens rapport (2000:4:70). Där refereras till studien "Inför döden" där resultatet var "att många döende flyttades mellan olika miljöer de sista dagarna i livet". I tidsgeografins begrepp förändras trajectorian då den får flera utbuktningar i den äldres tidsrum. Här måste vi ställa frågan huruvida detta är i enlighet med den enskildes egna önskemål. I annat fall är det en auktoritetsrestriktion, där organiseringen av tidsrummet leder till en maktutövning gentemot de gamla och sjuka.

Detta skall kopplas till den ovan redovisade grundläggande bristen i den medicinska vården. Socialstyrelsen slår fast att det är en majoritet av de äldre som avlider i det egna hemmet eller i ett särskilt boende, det vill säga utanför sjukhus. Det är inte självklart att den äldre kan erbjudas smärtlindring eller symptomkontroll inom alla dessa olika rum. "Sammantaget finns stora brister när det gäller vårdpersonalens kompetens och sättet att organisera vården för den döende människan" (Socialstyrelsen 2001:4:145). Det erfordras en uppmärksamhet på att inte medborgarnas placering i ett visst rum leder till en moralens nivellering, vad gäller synen på vilka sjukvårdresurser som de gamla och sjuka medborgarna erfordrar.

Vi kan ställa dessa empiriska exempel mot vad som föreskrivs i den Nationella handlingsplanen för äldreomsorgen, det vill säga preferenser i form av förvaltningsstyrning:

Vården i livets slutskede skall vara av hög kvalitet. Lindring av smärta eller andra obehag, kärleksfull omvårdnad

och fridfull miljö är viktiga inslag. Personliga önskemål skall tillgodoses så långt det är möjligt. Hjälpen skall finnas där man är, ingen skall behöva flytta mellan olika boenden och sjukhus i onödan. Ingen skall behöva dö ensam (Prop. 1997/98:113:62).

Vi har här sett exempel på motstridigheter mellan olika typer av förvaltningsstyrning och mellan förvaltningsstyrningen och organisationsstyrningen inom kommunerna.

Inkongruens i styrningskedjan kan leda till prioriteringar som inte bygger på professionella, demokratiska, eller etiska kriterier, utan endast på tekniska och ekonomiska. Vi skall se på ett exempel från Norge. Det gäller ett uttalande av sjukhusdirektören vid Nordlands Centralsjukhus:

En del av våra frustrationer handlar om missförhållanden i själva DRG-systemet, och om hur man budgeterar olika sjukvårdstjänster. Jag kan till exempel nämna att förlossningsvården är oerhört lågt prioriterad ekonomiskt. Det samma gäller våra långvårdspatienter. De är i praktiken 'värdelösa'. Och ju mer vi anstränger oss för dessa patientgrupper desto mer pengar går vi miste om. Fel och brister i systemet har lett till en atmosfär av misstänksamhet och tvivel på sjukhusets olika avdelningar. Ständigt aktualiseras frågan: 'Kan vi lita på det här' (Socialdepartementets DRG-tidning oktober 1991 hämtat ur Eriksen 1997:112f).

Vad som speglas i ovanstående citat är att en låg resursinsats faktiskt relateras till specifika rum - till förlossningsrummet och till långtidsvårdsrummet. Inom äldreomsorgen har också utvecklingen i Sverige gått mot en resursstyrning snarare än mot en behovsstyrning menar Socialstyrelsen (2000:4:150).

Ett svenskt exempel kan vara hur äldre hänvisas till särskilda rum där resursinsatsen/kompetensen är lägre:

Var femte person säger att de efter pensioneringen har blivit hänvisade från reumatologisk klinik till att i fortsättningen besöka vårdcentralen (Socialstyrelsen 2000:4:96).

En tendens mot resursstyrning visar sig bland annat i vad som prioriteras vid upphandling av äldreomsorg. Ett aktuellt exempel kan få illustrera detta. Det gäller upphandling för omsorg av gamla inom sjukhem, gruppboende, etc.:

I det poängsystem där företagen tävlar mot varandra kan man få högst 14 poäng. Ett lågt pris kan ge 8 av 14 poäng, medan en god kvalitet bara kan ge 6 poäng.

För att kunna få maximala poäng i bedömningen av priset måste man lägga sig 26 procent eller lägre än det genomsnittliga anbudspriset (som de tävlande företagen inte vet vad det är). Den som har högst sammanlagda poäng i pris och kvalitet vinner... (Dagens Nyheter 2001-07-13).

En chef för vård- och omsorgsverksamheten menar att:

- Man måste vara medveten om att det finns ett samband mellan de resurser som man tilldelar äldreomsorgen och den vård man kan få ut. Det kan finnas mycket seriösa vårdgivare som ligger väldigt bra på kvalitetssidan, men som måste ha ett högt pris och då hamnar långt ned i konkurrensen vid upphandlingen... (Dagens Nyheter 2001-07-13).

För vård- och omsorgschefen är det:

... mer tydligt än tidigare att priset väger tyngre än kvaliteten. Och det ska mycket till, säger han, för att unga människor ska välja att arbeta i ett yrke som ständigt hamnar på löpsedlarna, och där man i princip lägger skulden på dem som jobbar i äldrevården och inte på förutsättningarna och de politiker som står bakom dessa.

- Om man förväntar sig att det ska vara en god äldrevård måste man också börja inse att det kostar pengar. Det är ingen som klarar att inte ha tillräckligt med personal men ändå ha en god äldrevård, eftersom en sådan är personalintensiv (Dagens Nyheter 2001-07-13).

Ovanstående citat speglar problemet med att icke rationaliseringsbara verksamheter jämförs med rationaliseringsbara. På så sätt framstår de icke rationaliseringsbara som allt dyrare. Det handlar om sättet att se på tid som pengar och pengar som tid och om den målförskjutning som sker inom ramen för ekonomismens idéer.

Organiseringen i rummet

Kvinnan har levt på existensminimum under många år. Hon har värk och försлитningar i bland annat nacken och sviter finns kvar efter en svår trafikolycka. Även en hel del andra krämpor gör att hon har stora problem med att diska ... att diska och ställa undan disken har blivit allt svårare att klara av själv under de senaste åren.

När 88-åringen bad socialnämnden...om bistånd med diskning ett par gånger i veckan blev det nej. Beslutet motiverades med att hjälpen inte ingick i "skälig levnadsnivå"...

Kvinnan överklagade till länsrätten som nu givit klartecken för diskhjälp varje vecka (Smålandsposten 2001-06-27).

En dansk sjuksköterska reflekterar kring städningens betydelse för den äldre. Hon menar att städning av den äldres rum har en etisk dimension:

...og det skal være en dejlig by at være i og man skal være længst mulig i eget hjem, og det har vi jo en gang valgt, og så skal man have den hjælp, og det indebærer også rengøring, og det kan godt være noget etik i det...

Jo det er meget altså, det er jo meget etik i det her også, fordi altså det er borgerens hjem og det er borgeren der skulle bestemme i sit eget hjem, og det er jo kunsten for plejepersonale og være der og hjælpe men alligevel gøre det på borgernes præmisser...Sådan så at de føler at vi ikke invaderer hele hjemmet med vores hjælpemidler...(Dansk sjuksköterska)

Ett sätt att visa respekt för den äldre är att visa respekt för hans/hennes rum. Att hålla den äldres rum rent och snyggt och att inte omvandla den äldres hem till en miniinstitution ses som väsentligt. Sjuksköterskan reflekterar över den etiska problematik som ligger i personalens "tillträde till" och arbete i den äldres bostad. Detta måste kopplas till den aspekt av auktoritetsrestriktionen som innebär att den enskilde äldre här inte kan skydda sin domän från intrång. Det egna hemmets ideologi har en koppling till värdighet och respekt.

Det är inte oväsentligt hur lokalerna utformas i ett servicehus. Lokalerna "visar" oss kommunikationsmönster och kommunikationsmöjligheter. Finns det

gemensamhetsutrymmen? Hur är de möblerade? Finns det blommor och konst? Inbjuder samlingsrummen till möten?

Vi skall studera en "bild" från ett servicehus i liten dansk kommun.¹⁴ I servicehuset finns restaurang och ett större gemensamhetsutrymme för alla inom boendet. Dessutom finns det i de olika korridorerna en utformning som inbjuder till möten mellan de äldre och mellan de äldre och personalen. Organiseringen är sådan att personalen under sin arbetsdag till största delen befinner sig i denna korridor och i de lägenheter som finns i anslutning till denna, det vill säga personalen och de äldre befinner sig på samma station.

Korridoren är bred och ljus med fönster ut mot gården på den ena sidan och med servicelägenheter utmed den andra. Den breda korridoren är möblerad med bord och stolar. Korridoren är aldrig tom - den tjänstgör som ett gemensamhetsutrymme. Här finns hela tiden både pensionärer och personal. Här kan pensionärerna äta sin frukost om de vill, här kan de sitta och småprata vid en kopp kaffe. Personalen tar sin kaffepaus tillsammans med pensionärerna. (Det är mycket ovanligt med gemensamma kaffepauser för all personal, får jag veta). Personalen (fem stycken) och de äldre som har sina lägenheter i korridoren uppehåller sig här under större delen av dagen. På en anslagstavla kan man läsa om en planerad loppmarknad vars syfte är att få ihop pengar till en tvåsitscykel som skall kunna användas av pensionärerna tillsammans med personalen eller med någon anhörig. Vårdbiträdet jag följer

känner *sina* pensionärer väl. Hon svarar för personlig omsorg och städning åt fyra pensionärer. Det innebär att dessa pensionärer har henne som sitt "fasta vårdbiträde". Även om det händer att hon får "extra pensionärer" - då blir det stressigt. Det finns visserligen fastställda normer för till exempel städning (normen är städning var 14:e dag), men det, menar hon, kan man ju inte följa. Hon städar kontinuerligt då och då, så att det alltid är fint. Det betyder så mycket för de äldre.

Korridorens utformning som mötesplats och den holistiska preciseringen av biträdesrollen ger en närhet till pensionärerna, för vilka det finns möjligheter både till avskildhet och gemenskap. De distansrelaterade restriktionerna reduceras både för de äldre och för personalen - de befinner sig inom samma station. De korta avstånden och korridorens möblering utökar möjligheterna till kommunikation, dels mellan de äldre, dels mellan de äldre och personalen. Vi ser här hur rummets utformning genom struktureringen relateras till en holistisk preciseringen av biträdesrollen och att det har positiva effekter på såväl de äldres som på personalens tidsrum.

Välfärdsarbetarens tidsrum

Speciellt det sista halvåret har varit mycket påfrestande. Det märks att folk är trötta. Det tär på optimismen med överbeläggningar och att ge sämre vård än vad man kan - att ge "vanvård" i stället för vård (Avdelningsföreståndare Växjö lasarett ur Höglund 2000:196).

Citaten belyser en frustration – att inte hinna med att ge den vård man skulle kunna ge, det vill säga arbetets kvalitet når inte upp till professionens normer för kvalitet. Uppgifterna får inte ta sin tid! Den upplevda tiden går då för snabbt och (arbets)tidens kvalitet reduceras genom att personalen känner otillräcklighet. När tiden är pengar, som skall sparas in, uppstår etiska konflikter:

En döende kvinna, som har varit på avlastningsplats på sjukhem, kommer hem till sitt hem för att dö. Hon är i stort behov av kvalificerad omvårdnad...Kommunens budget har överskridits och ingen övertid får förekomma! På helgen är ordinarie undersköterska hos henne och sköter om. Samtidigt har en ny ovan vikarie "tagits in," som ska sköta omvårdnaden på kvällen. Är det etiskt riktigt att en ovan vikarie, utan utbildning och/eller erfarenhet skall sköta om en så svårt sjuk och döende människa - bara för att budgeten ej får överskridas mer? (Svensk distriktssköterska).

Vad citatet belyser är hur den abstrakta klocktiden och prissättningen av den utgör det enda "mättet". Den resursstyrning som föreligger genom att ingen övertid får förekomma strider mot sjuksköterskans sätt att se på vården av den döende som en unik kontextberoende uppgift som bygger på en unik relation till den sjuke. Sjuksköterskans tankar handlar om en kontextberoende kvalitativ tid. Resursstyrningen utgår från en abstrakt kontextberoende tom klocktid. För den sjuka och döende betyder detta att de sista timmarna i livet avsevärt reduceras vad gäller kvalitativ tid. Resursstyrningen utgör här auktoritetsrestriktioner både

för personalen och för den sjuke som inte orkar och inte kan påverka sin situation.

Vi kan illustrera problemet med den abstrakta klocktiden som "mått" med ytterligare ett exempel (ett utdrag) från en kommuns *Underlag för fördelning av förvaltningsbidrag för vissa insatser, som skall mätas vecka 6, 20, 34, 44 år 1999* och en *Mätblankett för delegerade HSL-insatser* (Omsorgsförvaltningen, Växjö kommun 1999). Där kan man bland annat läsa följande vad gäller olika insatser och tidsindex. Mätningen sker vissa veckor måndag till söndag vad gäller antalet insatser för vilka olika tidsindex anges:

Veckodag Måndag.....Söndag

Insats	Antal	Summa	Tidsindex
Dela läkemedel i dosett			10 minuter
Iordningställa och överlämna läkemedel			3 minuter
Överlämna iordningställt läkemedel			3 minuter
Ögondroppar/salva			2,6 minuter
Iordningställa och ge insulin			4,8 minuter
Syrgasbehandling			7 minuter
—			
Sugning av övre luftvägar etc.			5 minuter
.....			
Summa:			

I anvisningarna står det att antalet timmar för mätveckan multipliceras med 4,2.
(Motsvarar antalet timmar för en månad)

Vad vi kan utläsa av detta är att tiden är fixerad till en kontextfri, kvantitativ abstrakt klocktid. Även om det är tidsindex som anges (vad det än här betyder), så framgår det att tid är pengar – summa tidsindex-timmar utgör underlag för förvaltningsbidraget. Tidsindexet är oberoende av kontext. Flertalet av insatserna innebär dock en unik uppgift och en unik relation till den enskilde. Sådana uppgifter har sin egen tid – den är alltid kontextbunden.

Szebehely (2000:188), menar att hjälpen inom äldreomsorgen blivit mer standardiserad, detaljplanerad och uppifrånstyrd. Inom äldreomsorgen finns tydliga exempel på en neo-taylorisering och tid mäts allt mer detaljerat. Samtidigt som tid som pengar blivit allt viktigare, har tiden osynliggjorts. Tidigare var det vanligare med tidsstyrning i den bemärkelsen att de äldre fick hjälp en

viss tid per dag eller vecka. Nu är det vanligare att vårdbiträdena är uppgiftsstyrda, vilket innebär att de äldre får hjälp med väl preciserade uppgifter. Den behovsbedömda hjälptiden finns som underlag, men den äldre får inte alltid någon information om denna tid.

För att de äldre skall få den hjälptid som beräknats är det nödvändigt att vårdbiträdenas arbetstid räcker till, det vill säga de måste ha lika många arbetstimmar som de äldre beviljats hjälptimmar genom behovsbedömningen plus tid för kringarbete, transporttid etc. Szebehely (1995: 119 ff) visar att denna till synes självklara logik inte alls är någon självklarhet inom äldreomsorgen. Genom uppgiftsstyrning blir tiden osynlig – det behöver till exempel inte framgå att vårdbiträdet egentligen förväntas befinna sig på mer än station samtidigt eller att det erfordras en bana/trajectoria

i tid och rum mellan dessa stationer. Det kan ses som ett "tidsfusk" genom procedurerna för styrningen. Som en konsekvens av en sådan organisering kommer vårdbiträdenas arbetsdag att utgöras av ruscher och pauser. Ett vårdbiträde, i Szebehelys undersökning, svarar på frågan vad hon skulle göra om hon får en timme över:

Då sitter man i personalrummet. Det är så. Sen finns det några arbetsmyror då, som gör sånt som är utöver vårdkorten, håller ordning i förråden och såna saker. Man skulle i och för sig kunna gå till en pensionär då och sitta och prata en timme, men i och med att man nästan aldrig kommer folk in på livet känns det främmande att göra det (Vårdbiträde, kvinna, 40 år ur Szebehely 1995:125).

När vårdbiträdena gjort de ansträngande ruscher och utfört de förstyrda uppgifterna är de ju färdiga. Det är då sällan att någon går tillbaka till någon av pensionärerna. Vårdbiträdena har ju små möjligheter att lära känna dem, då arbetsdagen består av korta möten med många pensionärer. "Vem skall hon gå tillbaka till"? (Szebehely 1995:124f). Här kan man säga att organiseringen i rummet, som en oavsedd konsekvens, leder till ett "tidsfusk", gentemot de gamla. Genom att inte tydliggöra huruvida reellt tillgängliga arbetstimmar överensstämmer med behovsberäknad tid till de äldre görs tiden osynlig både för pensionärer och vårdbiträden.

Omsorgstagarens tidsrum

Om den kvantitativa klocktiden inte fylls med ett för den enskilde meningsfullt

innehåll, upplevs tiden gå långsamt. Vi kan erinra oss den förklamade mannen (som inte längre kunde komma ut utan var bunden till sin lägenhet i nästan ett år). Bundenheten till en station gör att dygnets, veckans, och månadens reella prisma krymper, det vill säga gapet ökar mellan det potentiellt möjliga prismat och det reella prismat. Den ovissa väntan tömmer tiden på mening och kvalitet.

Den enskilde omsorgstagarens upplevda tid påverkas av olika former av "väntan" till exempel att inte veta när hemtjänstpersonalen kommer. Om den äldre bara vet att hemtjänsten skall komma, inte när - binds dagen upp. Ju fler som skall inväntas (en person kommer för att städa, en annan kommer med matlådan, en tredje kommer för att hjälpa till med personlig hygien etc. etc.),¹⁵ desto mer bunden och oviss väntan blir det för den äldre. Båda situationerna ovan utgör, vad jag vill benämna en *förlängd kopplingsrestriktion*¹⁶ vars villkor den enskilde inte kan påverka. Möjligheterna till att förändra dessa villkor finns hos någon annan och/eller i organiseringen av den verksamhet som den enskilde är beroende av, det vill säga det föreligger också auktoritetsrestriktioner. Det är inte den enskilde som har kontrollen över händelserna i sitt tidsrum. För den som kan röra sig utanför hemmet innebär väntan på hemtjänsten att hon/han ändå blir bunden dit. Ju längre väntan på en station, desto mer krymper den återstående delen av dygnsprismat. Detta gäller också för den individ som inte kan lämna sitt hem:

Det är olika tider varje dag, kl 10, 12, 13, beroende på vem som kommer. Jag dras hit och dit, man har inte respekt för pensionärens eget privata behov vad gäller tiden. Man känner sig inte som en fri människa, det är en oro i väntan på telefon om besked när de ska komma. Jag törs inte gå på toaletten eller tvätta mig innan dom ringt (Intervjucitat ur Szebehely 1995:199).

En oviss väntan gör att den upplevda tiden blir långsam – det är svårt att fylla en oviss väntetid med meningsfulla sysslor. Osäkerheten gör att den äldre inte kan planera och styra sin dag och väntetiden gör att dagens återstående prisma krymper. I nedanstående citat ges en helt annan bild av den äldres tidsrum:

Jag tycker mest om vardagen. Om det håller bra så kommer Inga halv nio till tio varje dag. Och sen lyssnar jag på radio och sen kommer hon klockan ett och går klockan tre. Och då /när hon kommer/ äter jag, och sen går vi ut, eller så dricker vi kaffe ute, eller också så går vi hem och dricker kaffe här. Nu när det är vackert ute tar vi kaffe med oss och dricker ute i en park. Då sitter vi på en soffa. (Citat av en 82-årig rullstolsbunden kvinna ur Szebehely 1995:170).

...hon själv får bestämma – ena dagen gör Inga ett långkok, och då hinner de inte gå ut, den andra dagen tar hon något lättare, kanske en matlåda från servicehuset, och då blir det en längre promenad med rullstolen: 'Man måste ju välja, och det har jag vant mig med' (Ibid. sid 171).

Den äldres upplevda tid har ett kvalitativt innehåll. Den (klock)tid då hon är ensam upplevs inte som långsam. På grund av att hon kan förutse när hjälpen kommer, kan hon också planera sin

egen tid och de sysslor hon kan och vill göra, och hon vet vem som kommer – hon har en relation till sitt vårdbiträde. Hon vet att hon kan påverka den hjälp hon får och hon kan välja att gå ut om det är vackert väder. Hon är inte bunden till en station – hennes (trajectoria) får utbuktningar av fler stationer i tidsrummet. De förstörade kopplingsrestriktionerna som till exempel bundenheten till rullstolen ger, medför inte att hon upplever några starka auktoritetsrestriktioner. De som finns kan hon modifiera till exempel genom att välja en något lättare måltid den dagen hon vill göra en långpromenad. Hon vet också hur länge vårdbiträdet kommer att vara hos henne och tiden de har tillsammans kan de använda på flera olika sätt. Hon har sitt fasta vårdbiträde och vårdbitrådets arbete är inte reglerat och detaljstyrt. Organiseringen resulterar i prioriteter som innebär respekt för den gamlas integritet och självbestämmande samt kapabiliteten att möjliggöra att den äldre, trots ett stort hjälpbehov, både kan känna trygghet i och har möjligheten till kontroll över sitt tidsrum.

Vi skall kontrastera detta mot ett annat sätt att organisera i rummet och se hur det påverkar den äldres kopplings- och auktoritetsrestriktioner och hennes upplevda tidskvalitet. Det gäller här organiseringen av omsorg inom ett servicehus. Här är arbetet uppdelat på så sätt att tre vårdbiträden, som grupp svarar för åtta pensionärers morgonhjälp, för 18 pensionärers städning och för 12 pensionärers "personliga hjälp" på eftermiddagen. Totalt finns 21 pensionärer för gruppens schema för en dag (Szebehely 1995:105). För den en-

skilde äldre betyder det kort tid vid varje hjälptillfälle och att många vårdbiträden passerar förbi varje dag:

Jag måste få prata med någon, jag har inte lärt känna de andra hyresgästerna närmare, det är inte så lätt att göra det. Dom är gamla och skröpliga, och jag är gammal och trött själv. Så jag försöker med flickorna, jag vill gärna att de berättar om sig själva, om de studerar, var de bor, om de har barn. Jag känner mig frågvis, men jag kan inte låta bli. En människas djupaste behov är gemenskap. Att inte ha en personlig relation till en annan människa – det strider mot den mänskliga naturen. Här finns det ingen gemenskap (Intervjucitat från en 78-årig kvinna ur Szebehely 1995:180).

I det första exemplet har rollens omfång för vårdbiträdena preciserats efter en holistisk princip, (vilket innebär att den äldre har ett "fast vårdbiträde") medan rollens omfång i det andra fallet är fragmenterad,¹⁷ det vill säga varje vårdbiträde svarar för en mindre del av den hjälp den enskilde får. I det första exemplet har vårdbiträdet en stor autonomi i sitt arbete, det är inte förhandsstyrt och detaljstyrt såsom i det andra fallet, det vill säga procedurernas utformning (regler och rutiner) skiljer sig åt.

En annan aspekt är att olika omsorgsideologier kan påverka både den äldres dagliga prisma i tidsrummet och därmed kvaliteten i den upplevda tiden. Principen om aktivering betonar en socialpedagogisk inriktning inom hemtjänsten och kan ses som ny ideologi som introducerades i slutet av 1970-talet (Szebehely 1995:74ff). Det är en princip som kan drivas olika långt. Wærness (1995:131) menar att de flesta omsorg-

stagarna är kvinnor som hela sitt vuxna liv fått ägna sig åt hushållsarbete. Det är när krafterna sviktar, de ansöker om hjälp och då skall de aktiveras till – att igen – göra uppgifterna själv. Oavsett om det är män eller kvinnor är det ju så att avtagande krafter kan göra att hushållsarbetet tar det mesta av deras tid:

Det värsta jag vet är när dom säger – det kan du göra själv. Det är klart att jag kan, men det tar så lång tid och jag blir så trött så då orkar jag inget annat (Intervjucitat av en rullstolsbunden man i 90-årsåldern ur Szebehely 1995:201).

Citatet visar att dessa uppgifter, som åläggs den gamle, kan komma att bli auktoritetsrestriktioner som hindrar honom från att kunna ägna sig åt det som är viktigt för honom. Det påverkar inte endast hans dagsprisma, det reducerar också den kraft han behöver för att kunna utnyttja den återstående tiden av den dagen. I detta exempel ser vi hur en sådan omsorgsideologi kan resultera i en auktoritetsrestriktion.

Avslutning

Syftet med denna artikel var att teoretiskt explorativt pröva fruktbarheten av en ämnesöverskridande strategi för analys och förståelse för organisering av rummet. Vad vi sett är att studiet av organiseringen av rummet måste utökas till studier av både tid och rum och att den enskildes tidsrum men också personalens påverkas av hur organiseringen sker. Syftet med välfärdsarbetet

måste vara att reducera de utökade restriktioner som uppstår genom funktionshinder, ålder och sjukdom. Det är då fruktbart att tydliggöra hur organiseringen kan reducera men också ytterligare förvärra såväl distansrelaterade restriktioner som kopplingsrestriktioner och auktoritetsrestriktioner och att organiseringen påverkar såväl omsorgsmottagarens som personalens tidsrum. Auktoritetsrestriktionerna kan som vi sett rymma flera olika dimensioner av diffus maktutövning som på olika sätt kan organiseras in i verksamheten. De olika dimensionerna av makt måste uppmärksammas och medvetandegöras. Vi har också sett att frikoppling mellan tid och aktiviteter leder till etiska problem inom de mjuka områden som inte är rationaliseringsbara. Den etiska dimensionen i relationen mellan omsorgsgivare och omsorgstagare kan både synliggöras och osynliggöras, vilket påverkar den etiska medvetenheten hos organisationsmedlemmarna i positiv respektive negativ riktning. Organiseringen av tid *och* rum kan därmed bidra till att såväl främja som försvåra en etisk medvetenhet och ett etiskt handlande inom organisationen.¹⁸

Referenser

Asplund, Johan, 1983

"Tid, rum, individ och kollektiv." Stockholm: Liber förlag.

Blomqvist, Paula och Bo Rothstein, 2000

"Välfärdsstatens nya ansikte." Stockholm: Agora.

Dagens Nyheter 2001-07-13

"Ny upphandling får kritik."

Eliasson-Lappalainen, Rosmari och Marta Szebehely, 1998

"Omsorgskvalitet i svensk hemtjänst - hotad eller säkrad av att mätas?". I Rosemari Eliasson-Lappalainen och Marta Szebehely (red) "Vad förgår och vad består? En antologi om äldreomsorg, kvinnosyn och socialpolitik." Lund: Arkiv förlag.

Eriksen, Erik Oddvar, 1997

"Kommunikativt ledarskap. Om styrning av offentliga institutioner." Göteborg: Daidalos AB.

Giddens, Anthony, 1993

"The Constitution of Society." Cambridge: Polity Press.

Gustafsson, Rolf Å., 1994

"Arbetsorganisatoriska risker med de nya ekonomistyrningssystemen." I Rolf Å Gustafsson (red) "Köp och sälj, var god svälj? - världens nya ekonomistyrningssystem i ett arbetsmiljöperspektiv." Stockholm: Arbetsmiljöfonden.

Hjort Aronsson, Christina, 1999

"Struktur, handling och rumslig morfologi." Uppsala: Uppsala universitet, Sociologiska institutionen.

Hultqvist, Kenneth och Kenneth Petersson (red), 1995

"Foucault Namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik." Stockholm: HLS Förlag.

Hägerstrand, Torsten 1970

"Tidsanvändning och omgivningsstruktur." I SOU 1970:14 "Urbaniseringen i Sverige".

Hägerstrand, Torsten, 1991

"What about People in Regional Science?" I Gösta Carlestam och Barbro Sollbe (red) "Om tidens vidd och tingens ordning. Texter av Torsten Hägerstrand." Stockholm: Bygghörsningsrådet.

Höglund, Mats, 2000

"Växjö Centrallasarett. Historia . Nutid . Framtid." Växjö: Svanbergs tryckeri i Växjö AB.

Jönsson, Lars-Erik, 1998

"Det terapeutiska rummet. Rum och kropp i svensk sinnessjukvård 1850-1970." Stockholm: Carlssons bokförlag.

Kommunaktuellt 2001-02-15

"Äldrevårdens Moment 22."

Kommunaktuellt 2001-03-01a

"Vem ska bestämma var gamla ska bo?"

Kommunaktuellt 2001-03-01b

"Flytträtten inte reell för gamla."

Lash, Scott och John Urry, 1994

"Economies of Signs & Space." London: Sage Publications.

Lundmark, Lennart, 1993

"Tiden är bara ett ord. Om klockans makt och hur man bryter den." Stockholm: Bokförlaget Prisma.

Lundquist, Lennart, 1998

"Demokratins väktare." Lund: Studentlitteratur.

Pollitt, Christopher, 1993

"Managerialism and the Public Services." Second edition. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

Proposition 1997/98:113

"Nationell handlingsplan för äldrepolitiken."

Rinell Hermansson, Alice 1990

"Det sista året. Omsorg och vård vid livets slut." Uppsala: Uppsala universitet, Institutionen för socialmedicin, Centrum för omvårdnadsvetenskap.

Smålandsposten 2001-06-27

"Socialen får bakläxa. 88-åring vägrades hjälp med disken."

Smålandsposten 2001-07-11

"Tv:n har blivit hans värld."

Smålandsposten 2002-01-21

"Kortare väntetider på lasarettet."

Socialstyrelsen 2000:4. "

Äldreuppdraget Slutrapport."

Socialtjänstlagen 1980:620

Szebehely, Marta 1995

"Vardagens organisering. Om vårdbiträden och gamla i hemtjänsten." Lund: Arkiv förlag.

Szebehely, Marta 2000

"Äldreomsorg i förändring - knappare resurser och nya organisationsformer." I SOU 2000:38 "Välfärd, vård och omsorg."

Trydegård, Gun-Britt, 2000

"Tradition, Change and Variation. Past and Present Trends in Public Old Age Care." Stockholm: Stockholm Iniversity Press, department of Social Work.

Westlund, Ingrid, 1998

"Elevernas tid och skolans tid." Lund: Studentlitteratur.

Wærness, Kari 1995

"Den hjemmebaserte omsorgen i den skandinaviske velferdsstat. En offentlig tjenste i spenningsfeltet mellom ulike kulturer." I Stina Johansson (red), "Sjukhus och hem som arbetsplats. Omsorgsyrken i Norge, Sverige och Finland." Stockholm: Bonniers.

Åman, Anders, 1976

"Om den offentliga vården. Byggnader och verksamheter vid svenska vårdinrättningar under 1800- och 1900-talen. En arkitekturhistorisk undersökning." Uddevalla: Liber.

Österlind, Eva 1998.

"Disciplinering via frihet. Elevers planering av eget arbete." Uppsala: Acta Upsaliensis, Uppsala Studies in Education 75.

Övrigt:

FoU-cirkel och dagböcker/rapporter inom svensk äldreomsorg.

Intervjuer och observationer inom dansk äldreomsorg.

Mätblankett för delegerade HSL-insatser. Omsorgsförvaltningen Växjö kommun

Noter

¹ Dessa empiriska exempel hämtas från olika typer av källor: från egna intervjuer i en dansk kommun, från en genomförd FoU-cirkel i en svensk kommun, från annan litteratur, från media etc.

Huruvida de händelser som hämtas från media är helt korrekt återgivna i pressen, är här inte av någon avgörande betydelse. Syftet är att konkret illustrera olika fenomen.

² Denna artikel är en del i en mer omfattande studie av organiseringens betydelse för organisationsmedlemmarnas medvetenhet om de demokratiska värdena inom offentlig förvaltning. Det kan sägas handla om den politiska demokratin, rättssäkerheten och den offentliga etiken. Den mer omfattande analysen har som preliminär titel: *Hur välfärd organiseras – Spelar det någon roll?* De reformer som implementerades under 1980- och 1990- talet utgör den förvaltningspolitiska kontexten.

³ Produktion, konsumtion och social samvaro nödvändiggör att individer, redskap, material och signaler kopplas ihop till samverkande grupper... Utanför näringslivets ram förekommer sådana knippen som familjen, samlad till måltid eller framför TV, småbarnet och dess vårdare samt naturligtvis alla sammankomster inom organisationer och för ren rekreation...(Hägerstrand 1970:4:21f). Hägerstrand exemplifierar bland annat med allmänna kommunikationsmedel, där tidtabellerna styr och utgör en kopplingsrestriktion.

⁴ I tidigare arbeten använde Hägerstrand istället begreppet "styrningsrestriktion", som han menade avsåg de tidsgeografiska aspekterna på maktutövning. "Varje befolkat område har med tiden blivit uppdelat i ett fackverk av små och stora enheter, somliga med skarpa gränser i tid och rum och andra med vagare, inom vilka bestämda personer eller bestämda grupper tillåts hävda särskilda befogenheter att fatta beslut och utöva kontroll. Överlåtelse av befogenheterna är kringgärdad med regler. Det finns egendomligt nog inget sammanfattande språkligt uttryck, som står för företeelsen i alla dess former och skalor. Som en kort och någorlunda träffande beteckning föreslås ordet *domän* (SOU 1979:14:4:25).

⁵ Detta är ett område som vidgats genom t.ex. telekommunikation/Internetkommunikation.

⁶ "Station" är ett flexibelt begrepp beträffande skala i såväl tid som rum. Station är "ett i tiden utsträckt rum med valfri diameter, innanför vilket eventuellt förekommande rörelser inte beaktas". Det innebär att t.ex. bostadsorten kan vara en station i ett livsbaneperspektiv. På en annan förstoringsnivå - detaljnivå kan det vara en bostad, ett rum etc. (Hägerstrand 1979:4:16).

⁷ Det finns mycket skrivit om tid och tidens innebörd och begrepp som förekommer är bland andra objektiv - subjektiv tid (se t.ex. Westlund 1998). Se även Österlind 1998 som studerat skolarbetets organisering som eget arbete, där eleverna får göra sin egna skriftliga planering i en personlig planeringsbok. "Elevplanering kan ses som inskolning till ett effektivitetstänkande, där tid är en resurs att exploatera, vilket fungerar som ett indirekt men kraftfullt disciplinerande tänkesätt - i tiden" (Ibid. s. 138).

⁸ Ekonomismen innebär att det framförallt är kostnadseffektivitet och produktivitet som ensidigt fokuseras (jämför Lundquist 1998).

⁹ Industrialiseringen innebar att arbetet frikopplades från sitt innehåll och tiden separerades från uppgiften. Det uppgiftsstyrda arbetet som inte kunde rationaliseras sågs som en kvarleva från förgången tid. Visionerna om rationaliseringar ledde till många felslut t.ex. "då man trodde att samma rationaliseringsmetoder som fungerat så bra i industrin skulle fungera inom sjukvården" (Lundmark: 1993:113, jämför även Asplund 1983).

¹⁰ Vårt offentliga etos, som består av både demokrativärden och ekonomivärden, har rekonstruerats av Lundquist 1998.

¹¹ Om vi blickar tillbaka på 1800-talet var det den enskildes hemortsrätt som reglerade kommunens skyldigheter: "Där den fattige senast varit i laga ordning mantalskriven, där hade han hemortsrätt och där kunde han göra anspråk på fattigvård. Kommunen var alltså bunden till sina egna fattiga, men saknade skyldigheter mot andra och gjorde allt för att hålla dem ifrån sig. Om hemortsrätten var en rättighet i den egna socknen, så var den alltså samtidigt orsak till inskränkningen i den fattiges rörelsefrihet, till det motstånd som mötte honom om han varaktigt försökte slå sig ner någon annanstans" (Åman 1976:127).

¹² Om vi går tillbaka till 1900-talets första hälft: "Änkan Ingelöf Nilsson, 70 år gammal, fick den 10 september 1901 3 kronor i understöd av Rödeby socken i Blekinge. Redan förut hade hon fått några kronor av socknen, och i Ronneby, där hon hade sin hemortsrätt, hade man stått för de kostnaderna. Nu tyckte man att det skulle vara bättre att ha henne på fattiggården i Ronneby än att hon skulle vistas som understödstagare på annan ort. Men Ingelöf Nilsson ville inte till fattiggården i Ronneby, trots att hon saknade både anhöriga och egna försörjningsmöjligheter.

Om hon nu fortfarande var i livet i mars 1905 så var utslaget i Kammarrätten - dit ärendet hänskjutits - en motgång för henne: fattigstyrelsen i Ronneby slapp betala de tre kronorna och hade alltså inga som helst skyldigheter mot henne, om hon inte godvilligt inställde sig på fattiggården i Ronneby" (Åman 1976:331).

¹³ Denna *station* kan förstoras upp för att studera och analysera den enskildes rörelse i dagsbanan, veckobanan etc., dvs. hur det dagliga prismet formeras.

¹⁴ Den bild som tecknas av serviceboendet bygger på författarens egna observationsstudier.

¹⁵ Det kan också innebära otrygghet att inte veta vem eller vilka som skall komma. - hur skall den äldre veta att det verkligen är en person från hemtjänsten, om den okända person som kommer inte har identitetskort? Här finns ju inte den vanliga regleringen för tillträde till domänen bostad.

¹⁶ Jämför "väntan" vid en bussterminal. Där finns en styrande tidtabell.

¹⁷ Ett annat exempel på fragmentering är den funktionsuppdelade vården, som varit ett gissel för vården i livets slutskede - "de flesta personalhaverierna sker i en vårdorganisation där arbetet har splittrats upp i olika funktioner" (Rinell Hermansson 1990:87).

¹⁸ Jag vill tacka de anonyma bedömarna av denna artikel för värdefulla synpunkter och för de förslag till